

Mihaela Matešić
Filozofski fakultet Sveučilišta u Rijeci
Sveučilišna avenija 4, HR-51000 Rijeka
mmatesic@ffri.hr

METODOLOGIJA MORFONOLOŠKOGA PRAVOPISA (METODOLOŠKI POSTUPCI U *HRVATSKOME* *PRAVOPISU* IZ 1944. GODINE)

U *Hrvatskome pravopisu* iz 1944. godine, nastalome u Uredu za hrvatski jezik, stoji da su ga *sastavili* članovi Ureda Franjo Cipra i Adolf Bratoljub Klaić uz suradnju drugih članova. Riječ je o jedinome hrvatskom pravopisnom priručniku u potpunosti zasnovanu na morfonološkome pravopisnom načelu koji je bio službeno propisan (na temelju odluke Ministarstva narodne prosvjete 3. studenoga 1943). Kako ta pravopisna knjiga predstavlja prekid s dotadašnjim smjerom razvoja hrvatske suvremene pravopisne norme kao pretežito fonološke (tj. fonološkomorfonološke), zanimljivo je razmotriti metodologiju njezina sastavljanja. U tome se smislu u analizu uključuju tri aspekta: određenje dosega pravopisne relevantnosti (opseg pojedinačnih problema uvrštenih u pravopisne teme), oblikovanje pojedinih pravopisnih pravila (metajezik pravopisa, tj. kako se u pravopisnoj knjizi gradi popularnoznanstveni diskurs kojim se želi komunicirati s korisnikom) i struktura pravopisne knjige (razina obrade pojedinoga pravopisnog problema: obrada u poglavljima, rječniku, dodacima i sl.). Uz pogled u metodologiju sastavljanja ovoga Pravopisa – knjige koja, zanimljivo, nema ni predgovor ni pogovor – razmotrit će se i njegove poveznice s drugim hrvatskim pravopisnim knjigama.

1. Uvod

Na ime hrvatskoga jezikoslovca i leksikografa Adolfa Bratoljuba Klaića nailazi se u trima pravopisnim djelima. U knjižici *Koriensko pisanje*, koja je izašla 1942. godine (iste godine izlaze čak dva izdanja toga djela, a oba je priredila ista

institucija – u prvome navedena pod nazivom Hrvatski državni ured za jezik, u drugome pod novim imenom Ured za hrvatski jezik), stoji da ju je A. B. Klaić sastavio uz suradnju članova toga Ureda. U *Hrvatskome pravopisu*, objavljenu potkraj kolovoza 1944. godine (uoči početka školske godine 1944./1945.) navodi se da je knjigu *obradio Ured za hrvatski jezik*, a sastavili su je *uz suradnju članova Ureda za hrvatski jezik članovi ureda Franjo Cipra i A. B. Klaić*. Njegovo je ime spomenuto i u predgovoru neobjavljenu *Hrvatskome pravopisu* Franje Cipre, Petra Guberine i Krune Krstića iz 1941. (koji je poslije upotrijebljen za izradu Pravopisa iz 1944. godine) – ondje je *Adolfu Klaiću* uz druge članove Hrvatskoga državnog ureda za jezik upućena zahvala za *savjete, prikupljanje građe i marljivo čitanje rukopisa* (Cipra, Guberina i Krstić 1998: 4 [6]).

O *Hrvatskome pravopisu* iz 1944. u pogovoru njegova pretiska Težak (1992: *sine pag.*) iznosi mišljenje da je to „jedan od najboljih hrvatskih pravopisnih priručnika”, a i prema Samardžiji (2008: 121) taj je priručnik „vrlo (je) solidno izrađeno djelo”. Namjera nam je u ovome radu pokušati pokazati po kojim se to svojim značajkama Ciprin i Klaićev Pravopis može svrstati u kvalitetan pravopisni priručnik koji je pridonio razvitku metodologije rada na pravopisu u kroatističkoj struci.

Prihvatimo li postavku da na početku niza priručnika kojima je zacrtana suvremena hrvatska pravopisna norma (tj. novija fonološko-morfonološka pravopisna norma, usp. u Badurina 2002: 64–67) stoji *Hrvatski pravopis* Ivana Broza iz 1892. godine, tada je u tome nizu priručnika *Hrvatski pravopis* iz 1944. godine (u nastavku rada: HP) jedini pravopisni priručnik koji je zasnovan na morfonološkome pravopisnom načelu. Kako dakle HP predstavlja prekid s dotadašnjim smjerom razvoja hrvatske suvremene pravopisne norme kao pretežito fonološke (tj. fonološko-morfonološke), zanimljivo je razmotriti metodologiju sastavljanja toga priručnika. Također će pritom biti zanimljivo utvrditi s jedne strane, u kojem je on odnosu prema pravopisnim knjigama koje su mu prethodile, te s druge strane, je li štogod od njegove metodologije pronašlo svoj odraz u kasnijim pravopisnim priručnicima.

2. Polazišne postavke

Složenost pravopisne norme zasniva se na činjenici da se na pravopisnome planu odražavaju sve jezične razine.¹ Drugim riječima, pravopisna se norma

¹ U ovome ćemo radu pojmovno-terminološki razlikovati *jezični plan* i *jezičnu razinu*. U nociji termina *razine* kako je on upotrijebljen u široko prihvaćenome strukturalističkom raščlanjivanju na fonološku, morfološku, leksičku, sintaktičku i semantičku jezičnu razinu uočava se naime i značenjska sastavnica *hijerarhijskoga* pozicioniranja svake od razina u odnosu na druge

gradi polazeći od načela *odraza* norma svake pojedine jezične razine *na pisanome planu*. Da bi dakle odrazila jezičnu realizaciju na pisanome planu, pravopisna norma bira među elementima pojedinih jezičnih norma one koji su, prema prethodno utvrđenim kriterijima, pravopisno zanimljivi. Ti se elementi prenose u pravopisni kontekst te se u njemu popisuju i objašnjavaju na način neovisan o onome na koji im se prilazi na pojedinoj jezičnoj razini.

Metodologija normiranja morfonološkoga pravopisa razmotrit će se u ovom radu na temelju analize triju aspekata definiranih u Badurina i Matešić (2011.) – to su a) dosezi pravopisne relevantnosti, b) oblikovanje pojedinih pravopisnih pravila i c) struktura pravopisne knjige.²

Dodatno, metodologija morfonološkoga pravopisa razmotrit će se po svakoj od tih triju točaka i s dijakronijskoga gledišta: usporedit će se stanje u pravopisnim knjigama koje su objavljene prije i poslije toga pravopisa. Naravno, pri dijakronijskoj usporedbi naglasak neće biti na različitosti pojedinih pravopisnih rješenja/pravila u HP-u u odnosu prema drugim pravopisima jer je ta različitost već i konceptijski uvjetovana pa stoga i očekivana, a naposljetku i poznata. Zanimat će nas međutim postupci koje su autori morfonološkoga pravopisa primijenili u sastavljanju priručnika – na temelju konkretnih rješenja u potrazi smo dakle za modelom više nego za uvidom u cjelinu rješenja.

3. Dosezi pravopisne relevantnosti i morfonološki pravopis

Doseg (ili obuhvat) pravopisne relevantnosti podrazumijeva odabir tema koje će se obraditi u pravopisnome priručniku, ili drugim riječima, on počiva

razine. Području pravopisa međutim nije moguće odrediti mjesto u tako strukturiranoj ljestvici, ali ne zato što pravopis izlazi iz okvira pojma *jezične* razine (uostalom, poprilično se izvan pojma *jezičnoga* nalazi i naprimjer fonologija), nego zato što njegova norma ne uspostavlja odnos samo s jednom jezičnom razinom ili samo s nekima od jezičnih razina, nego sa svima njima. Pritom autonomnost pravopisne norme proizlazi iz činjenice da se spomenuti odnos mora uspostavljati prema određenim kriterijima, upravo onima koji odgovaraju *pisanome planu* jezične realizacije (više o jezičnim razinama i planovima usp. Matešić 2009: 291–292, a o planovima jezične realizacije usp. Kovačević i Badurina 2001: 39–92).

² Valja upozoriti i na međusobno prožimanje spomenutih triju aspekata (Badurina i Matešić 2011: 18). Naprimjer struktura pravopisne knjige uvelike je određena izborom tema koje će se smatrati pravopisno relevantnima, zatim predstavljanje pojedinih pravopisnih pravila može utjecati i na strukturu pravopisne knjige i sl. Nadalje, ta se tri aspekta mogu obuhvatiti dvama bitnim pitanjima pravopisne metodologije, a to su: što ulazi u pravopis i kako se u pravopisu predstavlja ono što se u nj uvrštava. Trodijelna je analiza međutim ipak učinkovitija jer omogućuje uočavanje da odgovor na pitanje *kako* je predstavljena pravopisna tema nije jednodimenzionalan – potrebno je naime uzeti u obzir jednako i metajezik pravopisnih pravila, ali i način njihove sistematizacije (o čemu više u nastavku teksta).

na određivanju koja su pitanja pravopisne naravi, a koja izlaze iz okvira kompetencija pravopisnoga priručnika. Pojam *pravopisne* relevantnosti povezan je s metodološkim zahtjevom da pravopis treba odgovarati samo na pitanje kako se što piše i ne ulaziti u područje ingerencija drugih tipova normativnih priručnika (npr. gramatika, rječnikā). U tome se smislu obično ističu kao metodološki „najčišći” pravopisni priručnici Anića i Silića (¹1986., ²1987., 2001.), u kojima se taj pristup nastoji dosljedno provesti u svim proučavanim metodološkim aspektima (obuhvatu relevantnosti, oblikovanju pravila i strukturi priručnika). Kad je riječ o obuhvatu relevantnosti, vidljivo je da je odabir glavnih pravopisnih tema mahom zajednički svim hrvatskim pravopisnim priručnicima kojima je izgrađivana suvremena hrvatska pravopisna norma. Prema popisu glavnih pravopisnih tema, HP se posve uklapa u spomenuti niz priručnika (njegove su teme/poglavlja: *Hrvatska abeceda, Veliko i malo slovo, O nekim glasovima i glasovnim skupovima, Sastavljeno i razstavljeno pisanje rieči, Tuđe rieči, Razstavljanje na slogove, Pismeni znaci*³).

U spektru pravopisnih tema tradicionalno je najistaknutija ona kojom se propisuju pravila o zapisivanju izvedenica i složenica na čijim morfemskim granicama postoje uvjeti za provedbu fonemskih alternacija (ili starijom terminologijom, glasovnih mijena). Prema prevladavajućem tipu pravila kojima je regulirano zapisivanje takvih riječi čitava se pravopisna norma naziva fonološkom (ako je grafemom predstavljen fonem), morfonološkom (ako je grafemom predstavljen morfonem) ili tradicijskom/historijskom (ako je grafemima predstavljena starija, nesuvremena jezična aktualizacija odnosno ako se za način bilježenja baštinjen iz prošlosti ne pronalaze uporišta u suvremenome jezičnom stanju – o tome više u Matešić 2014).⁴ U HP-u o tome se govori u odjeljku *O nekim glasovima i glasovnim skupovima* (odjeljak s podnaslovom *Suglasnički skupovi i koriensko pisanje*, str. 39–44). U obrazlaganju provedbe pravopisnoga načela koje danas poznajemo pod nazivom *morfonološko* autori kažu da Pravopis propisuje „kada se treba držati korienskog načela, i osvrće se na to, kada se od strogog korienskog načela odstupa” (str. 39). Iz analize pravila i primjera na koje se primjenjuje „*koriensko*”/etimološko pisanje vidljivo je da taj pojam seže do razine morfonema. Pregledom se nabrojanih *iznimaka* od „*strogo korienskoga načela*” raspoznaje međutim da se izuzimanje od morfonološkoga načela kreće u dvama smjerovima: neetimološkome bilježenju i fonološ-

³ Pod tim su naslovom obuhvaćeni pravopisni i interpunkcijski znakovi.

⁴ Uvriježilo se shvaćanje da je ta jedna tema ključna za utvrđivanje pravopisnoga identiteta, a spomenuta se načela nazivaju temeljnim i prema njima se određuje tip pravopisa (usp. Barurina 1996: 39–43).

kome bilježenju. Tako se propisuje da će se pisati *vježba* i *gusle* umjesto etimološkoga *vještba*, *gudsle* te da će se bilježiti fonološki *pašče*, *prošče*, *koščev* umjesto morfonološkoga *pasče*, *prosče*, *kosčev*.⁵ Treba naglasiti da autori nastoje razgraničiti morfonološki i etimološki pristup bilježenju. Čine to tako da pokušavaju čitatelja priviknuti na razmišljanje o tome što je korijen, a što osnova riječi – tako primjerice korisnik treba uočiti da je u *samac c* „korjeniti glas”, a na njegovu mjestu u *samački č* je „osnovni glas”, u *drug g* je „korjeniti glas”, dok je *ž* na njegovu mjestu u *društvo* „osnovni glas” itd. Kao kriterije za korisničko pisanje uzimaju: vidljivost *postanka riječi* i *vezu s drugim sličnim riječima* (str. 39). Prema tome piše se *vrabca*, *nadkrliti*, *jedanput*, *društvo*, *bolesnik*. Prva tri primjera redom stoje kao oprimjerenja za: čuvanje osnove u sklonidbi, prefiksnoj tvorbi (ili složenici s prijedlogom) te dvokorijenskoj složenici, pri čemu se *postanak riječi* lako odgonetava – za pisanje *vrabca* nije uopće potrebno ulaziti u usporedbe s drugim riječima, već su dovoljni paradigmatski oblici te iste riječi, a složenice⁶ karakterizira morfološka prozirnost, koja omogućuje da se iz same složenice pouzdano raspoznaju (i zapišu) riječi kojima je ona motivirana. Znatno je zahtjevnije međutim „proniknuti” u riječi koje imaju fuzijsku morfemsku granicu: da bi se umjesto izgovoru bliskoga *društvo* i *bolesnik* pisalo *družtvo* i *bolestnik*, potrebno je te izvedenice dovesti u „vezu s drugim sličnim riječima”, tj. poznavati tvorbu riječi. Ako prosječne korisniku pravopisa, koji nije filolog (kroatist), riječ *bolesnik* i nije osobito teško dovesti u vezu s riječima *bolest* ili *bolestan* te iz njih utvrditi da je i u *bolesnik* sadržan *t*, takva će analiza riječi *društvo* za njega biti mnogo zahtjevniji zadatak. Naime u Pravopisu se tumači da je *društvo* u vezi s riječima *družiti se* i *drug* te da se radi o „osnovnome *ž*” koje je nastalo „od korjenitog *g*”.⁷ Pravilo da se ta riječ piše *društvo* podrazumijeva da će korisnik razumjeti razliku između tvorbe

⁵ Za razlikovanje morfonološkoga i etimološkoga na pravopisnome planu moguće je primijeniti kriterij iz područja tvorbene raščlambe. Tako se morfemu koji je moguće izdvojiti na temelju utvrđene tvorbene veze između riječi u suvremenome jeziku može na pravopisnome planu pristupiti po načelu morfonološkoga ili fonološkoga bilježenja. Svaka druga raščlamba koju nije moguće utemeljiti na sinkronijskome tvorbenom stanju (zbog iščezavanja glasovne ili značenjske veze u suvremenome jeziku između onih leksema koji su u prošlosti pripadali istoj tvorbenoj porodici), a do nje se došlo uz pomoć jezične povijesti, pripada etimologiji.

⁶ Veću „analitičnost” prefiksno-korijenske granice (koja je prema nekim autorima bliska granici dvokorijenskih složenica, usp. npr. Babić 2002: 48) zamjećivat će i naglašavati ortoep-ska proučavanja pa će tako biti govora o mogućnosti pravogovornoga udvajanja na prefiksno-korijenskoj granici, što je udaljavanje od načela fuzije i približavanje načelu aglutinacije (mislimo pritom na primjere poput *podčiniti* [poč:ɪniti] ili *podtajnik* [pòt:ajnik], usp. Anić i Silić [npr. ²1987: §§ 330–337]), Badurina 1996: 42–43).

⁷ Usp. „u rieči *družtvo*, koja stoji u vezi s riečima *družiti se* i *drug*, osnovno *ž*, koje je postalo od korjenitog *g*, ostaje u pismu [...]” (Hrvatski pravopis 1944: 39).

riječi, kojoj pripada „osnovni ž”, i etimologije, kojoj u ovome primjeru pripada „korjeniti g”. Upravo se poslijekorijenska morfemska granica pokazala najvećim izazovom za provedbu morfonološkoga pravopisnog načela: autori za niz takvih morfemskih granica ipak ne propisuju morfonološko načelo (npr. piše se *cvieće*, *smrću*, *mišlju*, *pašče* itd.).

Valja izdvojiti i pravilo da se alomorfon *š* u [iščùpati] zapisuje morfonološki: *izčupati*. Međutim isti alomorfon *š* u *ščepati* pisat će se fonološki. Pretpostavka je da se autori odlučuju na fonološki pristup u zapisivanju prefiksa *s* zbog njegove aberantnosti (ostvaruje se kao alomorfon *s*, *z* ili *š*: *stopiti*, *zbiti*, *ščućuriti se*), čemu pridonosi i činjenica da taj prefiks u odnosu na druge prefikse u hrvatskome jeziku ima najmanje *fonološkoga materijala* (u njegovu izrazu nalazi se samo jedan glas). Radi metodološke dosljednosti propisano je da se i u drugim slučajevima kad se *s* nalazi na morfemskoj granici bilježe njegovi ostvareni alomorfi: *pašče*, *praščić*, *mašču* itd.

Na prvi pogled može začuditi zašto se ne propisuje udvajanje *d* u *odahnuti*, *odieliti*, *odignuti* i sl., a propisuje se udvajanje *z* u *izzviždati*, *izznojiti se*, *izzidati*, *bezznačajan*. Budući da autori ipak predviđaju udvajanje *d* „ako je potrebno za razumijevanje: *naddvornik*, *poddialekt*” (str. 43), zaključuje se da misle kako udvajanje *d* u prethodnome nizu primjera (*odahnuti*, *odieliti*, *odignuti* i sl.) ne bi pridonijelo razumijevanju.⁸ Iz takve odluke autorā moglo bi se iščitati njihovo intuiranje složenosti semantike prefikasa. Naime semantički je doprinos prefiksa *od-* u *odahnuti*, *odijeliti*, *odignuti* drugačiji od onoga koji imaju prefiksi *iz-* i *bez-* u *izzviždati*, *izznojiti se*, *izzidati*, *bezznačajan*. Semantički doprinos prefiksa *od-* inherentan je, inkorporiran u glagol, dok se prefiksi *iz-* i *bez-* percipiraju kao semantički više ostvareni, tj. kao, moglo bi se reći, leksičke jedinice.⁹ Drugim riječima, značenje prefikasa *iz-* i *bez-* dovoljno je osamostaljeno da bi se percipiralo, a značenje prefikasa *od-* u višem je stupnju stopljeno s

⁸ Ovdje je važno istaknuti da razlozi za morfonološko pisanje *naddvornik* i *poddialekt* nisu primarno utemeljeni na kriteriju da je riječ o terminima, nego ipak na raspoznavanju semantike. Potvrđuje to i primjer *oddurati* u pravopisnome rječniku (u pravilima ga autori ne spominju vjerojatno zbog njegove niske frekventnosti, barem u standardnome jeziku, a i taj je metodološki postupak – predstavljanje pravila kroz što je moguće frekventnije primjere – izrazito obilježje ovoga Pravopisa koje otkriva da su autori vodili računa o značajkama javne komunikacije hrvatskim standardnim jezikom).

⁹ Konkretno, moguće je da su autori procijenili kako je manje važno pomišlja li se u *odignuti* na prefiks *od-* ili na prefiks *o-* jer se značenje toga glagola dominantno upire o osnovu. Ipak, autori su uočavali da postoje i primjeri u kojima nije tako: u nastavku teksta pokazat ćemo kako su upozoravali na razliku između *očepiti* i *odčepiti*, što nas utvrđuje u zaključku da se u provedbi morfonološkoga načela pridaje najveća važnost *iskorištenosti* semantičkoga potencijala.

osnovnom riječi.¹⁰ Što bi se dogodilo da su se autori umjesto na takav postupak, metodološki riskantan zbog dvostrukoga narušavanja dosljednosti,¹¹ odlučili na „jeftinije”, a u situaciji u kojoj je tip pravopisa nametnut političkom odlukom i podobnije rješenje, prema kojem bi se i *od-* pisalo morfonološki? Ostalo bi nam u tome slučaju zauvijek nepoznato koliko su suptilnih jezičnih značajki hrvatskoga standarda nastojali afirmirati, sačuvati ili na njih svratiti pozornost čak i u okolnostima kada su na taj standard bili primorani primijeniti načela koja – pokazuje to i njihova pravopisna knjiga – nije nipošto lako primijeniti.

4. Oblikovanje pojedinih pravopisnih pravila i morfonološki pravopis

Važno mjesto u metodološkim postavkama svake pravopisne knjige ima i „jezik pravopisa”, tj. njegov metajezik. Način kako se pravopisna pravila priopćuju korisnicima bit će to uspješniji što su pravila jasnija, što su lakše primjenjiva na nove istovrsne primjere, pa i pamtljivija.

Pravopisna se pravila oblikuju i s obzirom na pretpostavljene korisnike pravopisne knjige, tj. njihovo predznanje o jeziku i poznavanje lingvističke terminologije.¹² U prethodnome je poglavlju već predstavljena jezikoslovna pozadina problema provedbe morfonološkoga načela na pravopisnome planu.

Jedan od postulata koji su autori HP-a sebi zadali bili su *jasnoća i razumljivost*, o čemu čitamo u članku *Dotiskan*¹³ *je Hrvatski pravopis* (1944.). U skladu s tim zahtjevom služenje lingvističkim metajezikom u ovoj je knjizi svedeno na najosnovnije termine, a pravila su kratka i pravilnički pisana, bez mnogo obrazlaganja koje bi tražilo stručnu terminologiju. Radije nego da upadnu

¹⁰ Desetljećima poslije to će proučiti i potvrditi kognitivna lingvistička istraživanja u okviru procesiranja prijedloga u ljudskome mozgu (v. npr. Memišević 2012).

¹¹ Kad spominjemo dvostruko narušavanje dosljednosti, mislimo pritom na to da rješenje *odahnuti* (i sl.) odstupa od pravila prema kojem se piše *izviždati* (i sl.), a nije usustavljeno ni prema pisanju *naddvornik* (i sl.). Ako je kriterij za različito pisanje *odahnuti* (i sl.) „razumljivost”, pitanje je bi li ona bila zamućena da je propisano pisanje *izviždati* (i sl.).

¹² U tome se smislu pisac pravopisa susreće sa složenim pitanjem kako se izraziti dovoljno jasno da i nelingvisti razumiju jezik pravopisa, tj. kako u tome cilju napustiti uskostručnu terminologiju, a istodobno postići jasnoću, jednoznačnost i preciznost koju jamči uporaba stručnoznanstvene terminologije (o tome više u Badurina i Matešić 2011).

¹³ *Dotiskati* = ‘završiti s tiskom, tiskati’ – riječ je o članku u dnevniku *Nova Hrvatska* 3. rujna 1944. u povodu izlaska Pravopisa iz tiska. U njemu se govori o okolnostima u kojima je Pravopis napisan, donosi se prikaz poglavlja i dodataka Pravopisu te se popisuju osnovni metodološki ciljevi (to su izriječkom: jasnoća i razumljivost, utemeljenje pravila u hrvatskoj jezičnoj praksi i praktičnost primjene knjige, tj. njezina namjena širokom spektru korisnika). Kako Pravopis nema ni predgovor ni pogovor, ovaj članak svojim sadržajem popunjava taj nedostatak.

u zamku nekomunikativnosti prema korisniku zbog udovoljavanja zahtjevu za znanstvenom i stručnom preciznošću u izražavanju, autori su se odlučili za drugačiju metodologiju, zasnovanu na onom načelu koje bi se moglo nazvati predočavanjem *pravopisnoga minimalnog para*¹⁴. Mnoga će poglavlja u Pravopisu tako biti popraćena dvostupčanim popisima pravopisnih minimalnih parova, pod naslovom „Razlikuj”. Prema toj je metodologiji primjerice sastavljen popis pridodan na kraju poglavlja kojim se propisuju pravila za morfonološko pisanje te koji donosi i ovakve primjere (str. 44):

<i>podstaviti</i> (kaput svilom)	<i>postaviti</i> (namjestiti)
<i>odčepiti</i> (izvaditi čep)	<i>očepiti</i> (stati nekom na nogu)
<i>uzšetati se</i> (šetati tamo-amo)	<i>ušetati</i> (šećući ući)
<i>srdčan</i> (grč, t. j. grč <i>srdca</i>)	<i>srčan</i> (hrabar, junačan)
<i>kòritce</i> (malo <i>korito</i>)	<i>kòrice</i> (oklop knjige)
<i>otčev</i>	<i>očevidac</i>
<i>svetčev</i>	<i>svečan</i>

I iz izbora ovih primjera vidljivo je da autori za upućivanje na pravila primjenjuju metodu pravopisnoga minimalnog para (usp. npr. *srdčan* ~ *srčan*), koja ovdje ima svoju dvostruku vrijednost. Ona, prije svega, bez obrazlaganja uz pomoć stručnih termina, metodički vodi korisnika prema zaključivanju o načelu koje se primjenjuje u pisanju sučeljenih primjera (drugim riječima, uspo-redbom članova para korisnik treba uočiti da pisanje počiva zapravo na tvorbenim osnovama, dakle morfonologiziranju odgonetljivu iz sinkronije). Dodatno, autori takvim pristupom pokazuju da su usmjereni na potragu za jezično relevantnom vrijednosti morfonološkoga pravopisa. Oni naime u nametnutome tipu pravopisa pokušavaju afirmirati onu vrijednost koju je osobito strukturalizam naglašavao kao svojstvenu jezičnim zakonitostima, a to je razlikovna funkcija. Upravo na argumentu razlikovnosti autori pokušavaju utemeljiti primjenu morfonološkoga načela u konkretnim pravilima, o čemu je već bilo riječi

¹⁴ Pojam pravopisnoga minimalnog para (Matešić 2011: 108) odnosi se na one strukture koje svoju razlikovnost postižu na pravopisnome planu. O pravopisnome minimalnom paru moguće je govoriti primjerice kad je pravopisnim postupkom spriječena homografija koja bi se pojavila zbog dosljedne primjene pravopisnih pravila, ili pak kad postoji ortoepsko nerazlikovanje, a razlika se ostvaruje samo na pravopisnome planu (npr. *rijeka* ~ *Rijeka*, *na proljeće* ~ *naproljeće*, *primit će te* ~ *primit ćete* i sl.).

u prethodnome poglavlju (autori se naime na podosta mjesta ne libe odluke za fonološko bilježenje ako se primjenom morfonološkoga ne bi dobilo mnogo na razlikovnosti). Sustavno postavljanje razlikovnosti u prvi plan predstavlja važan prinos razvoju metodologije sastavljanja pravopisnoga priručnika. Iako taj pristup nije potpuno nepoznat ni Broz-Boranićevim izdanjima pravopisa, on je ondje iskorišten tek za obrazlaganje pravila o pisanju riječi sastavljeno i nesa-
stavljeno (npr. *nato* ~ *na to*). Prvi pravopis u kojem je nakon HP-a prepoznata vrijednost razlikovnosti koju omogućuje primjena morfonološkoga načela jest pravopisni priručnik Anića i Silića (¹1986., ²1987.) – to je prvi priručnik posli-
je HP-a u kojem se susreće upravo primjer pravopisnoga minimalnog para *uz-
šetati se* ~ *ušetati*¹⁵, zabilježenoga u HP-u. Taj će Pravopis nastaviti spomenu-
tu metodološku postavku koju je počeo razvijati HP i razvit će je do dosljed-
ne primjene.¹⁶

5. Struktura pravopisne knjige i morfonološki pravopis

Na strukturu pravopisne knjige utječe odgovor na metodološko pitanje hoće li se određena pravopisna tema obraditi u zasebnome poglavlju, hoće li se rječ-
nik razdvojiti na rječnik vlastitih imena i općega leksika, jesu li pravopisu po-
trebni dodaci – npr. posebni popisi, tablice, indeksi i dr. Pravopisni rječnik dio
je strukture hrvatskih pravopisa još od Brozova pravopisa (1892.). Osim prak-
tične vrijednosti koju ima za korisnika (brzo pronalaženje odgovora na pitanje
kako se piše konkretan primjer) pravopisni rječnik svojom obuhvatnošću i iscr-
pnošću omogućuje da korisnik što rjeđe mora sam izvoditi konkretna rješenja
po analogiji. Opasnost od izvođenja pogrešne analogije osobito je bila prisut-
na u primjeni morfonološkoga pravopisnog načela. Zapisi naprimjer Krune Kr-
stića (1941.), Adolfa Bratoljuba Klaića (1942b), Franje Cipre (1943.) svjedoče o
tome da je neposredno nakon donošenja *Zakonske odredbe o hrvatskom jeziku*,

¹⁵ Ističemo primjer koji je zajednički obama pravopisima, no, naravno, to u pravopisu Ani-
ća i Silića (¹1986., ²1987., 2001.) nije jedini primjer iskorištavanja morfološkoga načela radi posti-
zanja razlikovnosti – usp. i *uzzidati se*, *uzsaditi se*. Nakon pravopisa Anića i Silića (¹1986., ²1987.)
svi hrvatski pravopisi navode primjer *uzšetati se* (niz pravopisa Babića, Finke i Moguša, školski
pravopis Babića, Ham i Moguša, pravopis Badurine, Markovića i Mićanovića te pravopis Institu-
ta za hrvatski jezik i jezikoslovlje). Prije toga niza pravopisa, a poslije HP-a, pravopisi nisu pre-
poznali komunikacijsku vrijednost pravopisnih parova toga tipa: deseto izdanje Boranićeva pra-
vopisa (1951: 200) donosi u rječniku natuknicu „ušetati (*od* uzšetati)”, a tzv. *Novosadski* pravopis
(1960: 814) i *Londonac* (Babić, Finka i Moguš 1971: 316) imaju samo natuknicu *ušetati*.

¹⁶ Ta je pravopisna knjiga poznata upravo po metodologiji, koja je više nego u ikojem dru-
gom hrvatskom pravopisu oslobođena svega što nije pravopisne naravi, bilo u oblikovanju pra-
vopisnih pravila bilo u oblikovanju pravopisnoga rječnika.

*njegovoj čistoći i o pravopisu*¹⁷ bilo novina u kojima su se mogli pročitati primjeri napisani pogrešnom analogijom – npr. pisalo se pogrešno: *glastnik* prema *častnik*, *pjestnik* prema *vjestnik*, *modka* prema *tvrđka*, *privezka* prema *svezka*, *plidka* prema *bridka* itd.

Valja istaknuti da su autori HP-a metodološki unaprijedili dio koji se pod nazivom *Ključ* pojavljuje još od Boranićeva priređivanja izdanja Brozova pravopisa. Riječ je o predmetnom kazalu, koje treba poslužiti korisnikovu lakšem snalaženju. Cipra i Klaić taj su dodatak pravopisu strukturirali tako da su u njemu iscrpno uputili na pojedine „male teme”, skrivene unutar pravopisnih poglavlja i na pojedine pojmove koji upućuju na rješenja pravopisnih problema iz drugoga smjera nego što ih najavljuju naslovi poglavlja. Konkretno, *Ključ* u HP-u omogućuje kategorijalno pretraživanje, no ne više u smislu pravopisnih kategorija (ne dakle pretraživanje po načelu primjerice „gdje se piše veliko, a gdje malo slovo”, nego kako se s obzirom na veliko i malo slovo piše kategorija „imena mjesta” („*mjestna imena*”) itd. Ključem je omogućen dolazak do pravopisnoga pravila polazeći upravo od „nepravopisnih”, počesto i nejezičnih kategorija.¹⁸ Takvu sličnu funkciju brzog pronalaženja odgovora u pravopisu na konkretno pitanje, po kategorijama drugačijim nego što to omogućuje organizacija pravopisnih pravila u pravopisne teme/poglavlja imaju, primjerice, neki tablični prikazi u Matičinu pravopisu (Badurina, Marković i Mićanović ¹2007 i ²2008) te u pravopisu Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje (Jozić i dr. 2013).

Jedan od zanimljivih praktičnih dodataka u HP-u bila su i objašnjenja korekturnih znakova. Po uzoru na njega donijet će ih i jedan pravopis u 21. stoljeću – onaj netom spomenuti Matice hrvatske iz ¹2007. (i ²2008. godine).

¹⁷ Morfonološki tip pravopisa vlast Nezavisne Države Hrvatske uvela je dvama dokumentima. Prvi među njima, *Ministarska naredba o hrvatskom pravopisu* (potpisao ju je doglavljenik Mile Budak, ministar bogoštovlja i nastave), objavljen je 23. lipnja 1941. godine. Iako je prema tome dokumentu dotadašnji hrvatski pravopis trebao u nekim rješenjima prijeći s fonološkoga načela na morfonološko, „pravopisni priručnik u koji bi ta rješenja bila ugrađena ipak bi, nesumnjivo, jasno sačuvao svoj fonološki značaj” (Samardžija 2008: 42). Drugi dokument, *Zakonska odredba o hrvatskome jeziku, njegovoj čistoći i o pravopisu* (s potpisom poglavljenika Ante Pavelića) objavljen je 14. kolovoza 1941. godine i bio je „stvarno prijelomnica u jezičnoj politici ustaške vlasti” (Samardžija 2008: 47) – njime je strogo propisan potpuni zaokret od fonološkoga ka morfonološkome pravopisnom načelu.

¹⁸ Treba uočiti i to da je opisanom koncepcijom *Ključa* ispunjen metodološki zahtjev za odvajanjem onoga što pripada pravopisu od onoga što mu nikako ne pripada, ali olakšava služenje njime, posebno nefilologu (o čemu je već bilo riječi u prethodnim poglavljima ovoga rada).

6. Zaključak

Kada bi *Hrvatskome pravopisu* iz 1944. godine trebalo odrediti mjesto u povijesti hrvatskih pravopisa, tada bi – neovisno o političkoj pozadini, koja, naravno, može zaintrigirati svakoga tko se zanima za hrvatsku povijest – jezikoslovac mogao u toj pravopisnoj knjizi vidjeti prije svega primjer moguće metodologije dijametralno suprotnoga pravopisa (u osnovnim pravopisnim načelima) od niza pravopisa kojima je uspostavljena suvremena hrvatska pravopisna norma. Ovaj pravopis dakle u povijesti hrvatskih pravopisa nalazi svoje mjesto kao primjer „*kako bi bilo kad bi bilo*”, tj. kako bi mogao izgledati normativni priručnik da je norma zacrtana drugačije. Iako po oktroiranim pravopisnim rješenjima, kojima se njemu suvremena kroatistička misao neskriveno protivila – dokle god je mogla – taj Pravopis gleda unatrag, on je istodobno i bitan korak naprijed u odnosu na ranije hrvatske pravopisne knjige, i to upravo u metodološkome smislu. U nizu metodoloških postupaka koje su autori primijenili u ovoj pravopisnoj knjizi raspoznaje se želja za očuvanjem dostojanstva hrvatskoga jezika kao samostalnoga entiteta, koji izrasta i iz svoje unutarnje povijesti i tradicije, ali istodobno i iz svoje suvremene uporabe. Analiza je pokazala da su autori pravopisnu metodologiju u pitanju uloge fonološkoga i morfonološkoga pisanja produbljenije i dosljednije nego što je to bilo u ranijim hrvatskim pravopisima temeljili na onim teorijskojezikoslovnim postavkama prema kojima se u suodnos dovode semantika i pravopisna načela, odnosno prema kojima se u prvi plan stavlja jezična razlikovnost (sustavno primjenjuju metodu pravopisnoga minimalnog para). Jednako je važan prinos u okviru takva postupka to što autori nastoje zadržati kao mjerilo vrijednosti jezične razlikovnosti upravo javnu komunikacijsku praksu (ako nešto nema razlikovnu vrijednost koja je potrebna u aktualnoj praksi, od toga će se odstupiti pa makar to bilo i protiv dosljednosti).

Hrvatski pravopis Franje Cipre i Adolfa Bratoljuba Klaića djelo je koje se „pojavilo prekasno da bi moglo imati normalnu recepciju” (Samardžija 2008: 121). Recepcija je, zasigurno, izostala – iz poznatih razloga.¹⁹ Pa iako ne možemo tvrditi da su se kasnije pravopisne knjige izravno ugledale u *Hrvatski pravopis* iz 1944. godine, ima naznaka da su metodološki prinosi koji su ugrađeni u tu knjigu ipak pronašli svoj put do korisnika u pravopisima svih autora koji su pisali suvremene hrvatske pravopise četrdeset i više godina poslije autorsko-

¹⁹ „Zbog općepoznatih nepovoljnih prilika veći dio naklade nije ni raspačan. Tako se dogodilo da su se potpuno novi primjerci (ponekad s promijenjenim koricama) [...] godinama nakon Drugoga svjetskog rata nudili u njemačkim antikvarijatima” (Samardžija 2008: 121).

ga dvojca kojem je palo u zadatak po nalogu provesti pravopisno načelo za koje se sami i ne bi odlučili²⁰.

Pristupivši dakle sastavljanju jedinoga suvremenog hrvatskog morfonološkog pravopisa s punom odgovornošću prema jezikoslovnoj struci, njegovi su autori stvorili trajnu vrijednost za jezikoslovlje – *Hrvatskim* su *pravopisom* iz 1944. godine razrađeni i prikazani mogući odgovori na jedan metodološki izazov, čime je po nalogu dobiven zadatak podignut na razinu zanimljivoga znanstvenog i stručnog pokusa. I upravo to je ovoj knjizi omogućilo da iako je svojom normativnom orijentacijom ostala izvan tradicije suvremenih hrvatskih pravopisnih priručnika u njoj ipak sudjeluje svojim stručnim prinosom metodologiji.

Vrela:

ANIĆ, VLADIMIR; SILIĆ, JOSIP. ¹1986. ²1987. *Pravopisni priručnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. Sveučilišna naklada Liber – Školska knjiga. Zagreb.

ANIĆ, VLADIMIR; SILIĆ, JOSIP. 2001. *Pravopis hrvatskoga jezika*. Novi Liber. Zagreb.

BABIĆ, STJEPAN; FINKA, BOŽIDAR; MOGUŠ, MILAN. 1971. *Hrvatski pravopis*. Pre-tisak iz 1990. godine. Školska knjiga. Zagreb.

BABIĆ, STJEPAN; FINKA, BOŽIDAR; MOGUŠ, MILAN. 1996. *Hrvatski pravopis*. 4. izdanje. Školska knjiga. Zagreb.

BABIĆ, STJEPAN; HAM, SANDA; MOGUŠ, MILAN. 2005. *Hrvatski školski pravopis*. Školska knjiga. Zagreb.

BADURINA, LADA; MARKOVIĆ, IVAN; MIĆANOVIĆ, KREŠIMIR. ¹2007. ²2008. *Hrvatski pravopis*. Matica hrvatska. Zagreb.

BORANIĆ, DRAGUTIN. 1951. *Pravopis hrvatskoga ili srpskoga jezika*. Deseto izdanje. Školska knjiga. Zagreb.

BROZ, IVAN. 1904. *Hrvatski pravopis*. 3. prerađeno izdanje. Priredio Dragutin Boranić. Zagreb.

²⁰ Naime Franjo Cipra pojavio se kao jedan od suautora onemogućena fonološko-morfonološkoga *Hrvatskog pravopisa* iz 1941. godine (uz Petra Guberinu i Krunu Krstića), a Adolf Bratoljub Klaić surađivao je na tome priručniku kao član Hrvatskoga državnoga ureda za jezik (v. Predgovor u Cipra, Guberina i Krstić 1941: 4 [6]). O tome se pravopisu govori i u članku „Dotiskan je hrvatski pravopis” (1944: 11), u povodu izlaska *Hrvatskoga pravopisa* iz 1944. godine: „To izdanje, izrađeno na temelju ministarske naredbe o hrvatskom pravopisu od 23. lipnja 1941., nije objavljeno, a postoji od njega svega nekoliko tiskarskih revizija. Izdanje nije bilo objavljeno stoga što nije bilo izrađeno korienskim pravopisom, koji je u međuvremenu na temelju spomenutih zakonskih propisa bio uveden u hrvatski javni život”. Valja primijetiti da se u tome članku (nije nemoguće da su ga sročili upravo autori *Hrvatskoga pravopisa* iz 1944. godine) ne propušta upozoriti da je „korienski” pravopis uveden na temelju *zakonskih propisa*.

- CIPRA, FRANJO; GUBERINA, PETAR; KRSTIĆ, KRUNO. 1941. [1998.] *Hrvatski pravopis*. Artresor naklada. Zagreb.
- CIPRA, FRANJO; KLAIĆ, ADOLF BRATOLJUB. 1944. Hrvatski pravopis. Nakladni odjel Hrvatske državne tiskare. Zagreb. [Pretisak: *Hrvatski korijenski pravopis*. 1992. Hrvatska sveučilišna naklada. Zagreb]
- JOZIĆ, ŽELJKO I DR. 2013. *Hrvatski pravopis*. Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje. Zagreb.
- KLAIĆ, ADOLF BRATOLJUB (uz suradnju članova Ureda za hrvatski jezik). 1942a. *Koriensko pisanje*. Hrvatski državni ured za jezik. 1. izdanje. Ured za hrvatski jezik. 2. izdanje. Zagreb.
- Pravopis hrvatskosrpskoga književnog jezika*. 1960. Matica hrvatska i Matica srpska. Zagreb – Novi Sad.

Literatura:

- BABIĆ, STJEPAN. ³2002. Tvorba riječi u hrvatskome književnom jeziku. HAZU – Nakladni zavod Globus. Zagreb.
- BADURINA, LADA. 1993. Korijeni hrvatskih „koriena” – u povodu pretiska Hrvatskog pravopisa iz 1944. godine. *Novi list*, 3. I. 1993. 10.
- BADURINA, LADA. 1996. *Kratka osnova hrvatskoga pravopisanja. Metodologija rada na pravopisu*. Izdavački centar Rijeka. Rijeka.
- BADURINA, LADA. 2002. Počeci hrvatske pravopisne norme. Pogovor uz pretisak: Partaš, Josip. 1850. *Pravopis jezika ilirskoga*. Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje. Zagreb. 37–72.
- BADURINA, LADA. 2006. Hrvatska pravopisna norma u 20. stoljeću. *Hrvatski jezik u 20. stoljeću. Zbornik radova sa znanstvenoga skupa u Palači Matice hrvatske 20. – 21. siječnja 2005.* Ur. Samardžija, Marko; Pranjković, Ivo. Matica hrvatska. Zagreb.
- BADURINA, LADA; MATEŠIĆ, MIHAELA. 2011. Jezik i pravopis: teorijsko-metodološki pristup pravopisnom normiranju. *Croatica et Slavica Iadertina VII/1*. Zadar. 17–31.
- CIPRA, FRANJO. 1943. U čemu se najviše griješi protiv novog pravopisa koji od Nove godine postaje obvezatan za sve? *Nova Hrvatska* 3/1, 1. siječnja 1943. 10. [Pretisnuto u: Samardžija, Marko. 2008. *Hrvatski jezik, pravopis i jezična politika u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj*. Hrvatska sveučilišna naklada. Zagreb. 342–344]
- Dotiskan je hrvatski pravopis. 1944. *Nova Hrvatska* 4/204, 3. rujna 1944. 11. [Pretisnuto u: Samardžija, Marko. 2008. *Hrvatski jezik, pravopis i jezična politika u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj*. Hrvatska sveučilišna naklada. Zagreb. 400–404.]

- IVŠIĆ, STJEPAN. 1942. [1991.] Uz „Pravopisne prijedloge” Povjerenstva za hrvatski jezik i „Odvojeno mišljenje” dra. Marijana Stojkovića. *Jezik* 38. 77–84.
- KLAIĆ, ADOLF BRATOLJUB. 1942b. Zašto korienski pravopis? Uz provedbenu naredbu o zakonskoj odredbi o hrvatskom jeziku, o njegovoj čistoći i o pravopisu. *Spremnost* I/19, 5. srpnja 1942. 6–7. [Pretisnuto u: Samardžija, Marko. 2008. *Hrvatski jezik, pravopis i jezična politika u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj*. Hrvatska sveučilišna naklada. Zagreb. 289–295.]
- KOVAČEVIĆ, MARINA; BADURINA, LADA. 2001. *Raslojavanje jezične stvarnosti*. Izdavački centar Rijeka. Rijeka.
- KRSTIĆ, KRUNO. 1941. Zakon i red u jeziku. Pitanje pravopisa. *Hrvatski narod* 3/267, 9. studenoga 1941. 12. [Pretisnuto u: Samardžija, Marko. 2008. *Hrvatski jezik, pravopis i jezična politika u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj*. Hrvatska sveučilišna naklada. Zagreb. 243–247.]
- MATEŠIĆ, MIHAELA. 2009. Hrvatska ortoepija između norme i uzusa. *Jezični varijeteti i nacionalni identiteti*. Ur. Badurina, Lada; Pranjković, Ivo; Silić, Josip. Disput. Zagreb.
- MATEŠIĆ, MIHAELA. 2009. Odras globalizacije u najnovijem hrvatskom pravopisu. *Lice i naličje jezične globalizacije*. Ur. Kryžan-Stanojević, Barbara. Srednja Europa. Zagreb. 103–110.
- MATEŠIĆ, MIHAELA. 2014. Pravopis i tradicija: teorijsko-metodološki pristup jednome normativnom načelu u suvremenoj hrvatskoj pravopisnoj normi i praksi. *Riječki filološki dani* 9. Ur. Stolac, Diana. Rijeka. (u tisku).
- MEMIŠEVIĆ, ANITA. 2012. *Croatian Prefixed Motion Verbs and Their Influence on the Processing of English Motion Verbs and Prepositions in Croatian-English Bilingual Speakers*. Doktorska disertacija. Sveučilište u Zagrebu. Zagreb. 171 str.
- SAMARDŽIJA, MARKO. 1993. *Hrvatski jezik u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj*. Hrvatska sveučilišna naklada. Zagreb.
- SAMARDŽIJA, MARKO. 2008. *Hrvatski jezik, pravopis i jezična politika u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj*. Hrvatska sveučilišna naklada. Zagreb.
- TEŽAK, STJEPKO. 1992. Uz pretisak Hrvatskog pravopisa F. Cipre i A. B. Klaića. Pogovor u: *Hrvatski korijenski pravopis*. Hrvatska sveučilišna naklada. Zagreb. *Sine pag.*

Methodology Employed in *Croatian Orthography* (1944) a Morphophonological Orthography Book

Abstract

In *Croatian Orthography* (1944), created in the Office for the Croatian Language, it is stated that it was compiled by two members of the Office – Franjo Cipra and Adolf Bratoljub Klaić, with the help of the other members of the Office. This is the only Croatian orthography book based exclusively on the morphophonological orthographic principle the use of which was officially prescribed (the Decision of the Ministry of National Education, 3rd November 1943). Since this orthographic book represents a deviation from the general direction of the development of then contemporary orthographic norm, which was a predominantly phonological one (that is, phonological-morphological), the methodology used for its compilation is of particular interest. In this sense, the analysis focuses on three aspects: determination of the range of orthographic relevance (the scope of individual issues dealt with under the umbrella of orthographic topics), definitions of certain orthographic rules (the meta-language of the orthography book, that is, how popular-scientific discourse intended for communication with users is built in the book), and the structure of the orthographic book (the level of treatment of individual orthographic issues: their treatment in chapters, the dictionary section, appendices, etc.). Besides analysing the methodology employed for the compilation of this orthography – a book that, curiously, has no introduction or an afterword – the paper also analyses its relations with other Croatian orthography books.

Ključne riječi: Adolf Bratoljub Klaić, pravopis, morfonološko pravopisno načelo, pravopisna metodologija

Key words: Adolf Bratoljub Klaić, orthography, morphophonological orthographic principle, orthographic methodology

